

Turistbygda

I den kommunale næringsplanlegginga er reiseliv og turisme utpekt som et av satsingsområda. Turisme har lenge vært ei binæring for enkelte. Mange gardar har tatt imot sommer- og påskegjester, og et par av dem hadde spesielle kvarteravtaler med TT. Teodor Brandfjeld oppretta båtrute over Essandsjøen for fjellturistene.

Etter 1970 har kommunen kommet sterkere inn i bildet. Den har utbygd friluftsområder og gitt lån og støtte til private tiltak. Turistnæringa har da også ekspandert, og nye tilbud har kommet til.

Reiselivslag

I 1960-åra var det økende optimisme til at turisme kunne bli hovednæring eller binæring for mange. Det var derfor naturlig at kommunen støtta turist- og reiselivsnæringa slik som den også bidro til utviklinga av andre næringer. Tydal reisetrafikklag ble stifta i 1963, og kommunen ble straks medlem og kom etter hvert til å gi de største tilskotta. Lagets arbeid ble stadig mer omfattende, og fra 1971 ble det ansatt sekretær og kasserer på deltid. Noen år senere (1976) fikk kommunen også turistsekretær.

Reisetrafikklaget endra da navn til Selbu og Tydal Reiselivslag, og det skulle nå ta seg av turistarrangementer i begge kommunene. Tydal kommune betalte størsteparten av lønnsutgiftene, og Selbu kommune og Trondhjems Turistforening var støttepartnere.

Essand III frakter turister over Essand-Nesjøen og kan leies til ekstra turer.

Det var egentlig meninga at sekretariatet skulle følge den kommunen som hadde formannen, men Selbu var lite interessert i ei slik ordning. Inntil vidare er sekretariatfunksjonen lagt til Tydal nærings- og turistkontor, og her får turistene all informasjon de trenger.

Turistkontoret var i starten særlig opptatt med å lage turistbrosjyrer og guider. Reiselivslaget tok på seg ansvaret for å gi ut ei informasjonsavis, og den har kommet i stadig penere og større utforming. Avisa er gratis, og det er kommunene som dekker utgiftene.

Et anna tiltak av Reiselivslaget har vært å arrangere bussturer og opplæring av guider som kan presentere dalføret og severdigheter. Spesielle tilbud har vært de såkalte Gla'turene langs Nea til Grensa.

Samarbeid over grenser

For reiselivsnæringa er det naturlig med samarbeid mellom flere kommuner. Selbu og Tydal gikk sammen

om lage en egen reiselivsplan i 1984. I fylkesplanens reiselivsdel er dalføret utpekt som et spesielt utbyggingsområde ved siden av Oppdal og Røros. Det har ennå ikke gitt mange konkrete resultater, og foreløpig er det kommunens egen satsing som har vært viktigst.

Tydal har med sin beliggenhet hatt særlig behov for å samarbeide med andre, f.eks. om samordning av kulturarrangementer. Mangel på helårsforbindelse sørover har vært en hemsko for samarbeid med Rørosregionen, men reiselivsnæringa ser nå nye muligheter etter at denne er kommet i stand.

Tydal samarbeider også østover. Kommunen deltar sammen med Jemtland og Trøndelagsfylkene i det såkalte Sylaneprosjektet. Et resultat er det nye turistkartet over Sylane. En ny og større båt er satt inn i trafikken på Essandog Nesjøen. Essand III avløste Teodor Brandfjelds private båt, og ble satt i drift fra høsten 1986.

Både i Sverige og i Tydal har det vært særlig interesse for å samarbeide om arrangementer til minne om karolinerne og general Armfeldts tragiske retrett over Tydalsfjella i 1719. Karolinermarsjen har særlig samla svensk deltakelse, mens Karolinerløpet ble et norsk terrengløp.

Ei samarbeidsgruppe mellom grensekommunene har i de siste åra arbeidd med å få i gang nye typer av fjellvandringar i Armfeldts spor og kombinere disse med kulturopplevelser. Grappa har utarbeidd en guide over karolinernes historie, og de første turene ble arrangert i 1990. Etter oppdrag fra Sylaneprosjektet har svenskene laga ei vandreutstilling om karolinernes historie, og Tydal kommune planlegger ei permanent utstilling ved Tydal museum. Drømmen er dessuten å få til et spelstykke om de dramatiske historiske begivenhetene i grensetraktene.

Fra turistkontor til næringskontor

Det første turistkontoret som holdt til i daværende Krysset kafé, hadde bare reiseliv og turisme å arbeide med. I 1977 ble forretningsførselen til grunneierlaget lagt til turistkontoret. En begynte nå å tenke på å omgjøre hele kontoret til et plan- og tiltakskontor. Selbu kommune foreslo at Tydal og Selbu i fellesskap skulle dele et næringskontor. Men kommunene kom til å satse på tiltaksarbeidet hver for seg.

Tydal styrka turistsektoren og gjorde om sekretærfunksjonen til sjefsstilling i 1983. Året etter ble turistkontoret integrert i et næringskontor. Men da turistsjefen sa opp stillinga si i 1985, ble det en ny diskusjon om organisasjonsforma. Løsninga ble opprettelsen av ei ny stilling som næringsssjef. Denne ble nå leder av et nærings- og turistkontor, og fikk turist- og reiselivsarbeidet som en del av arbeidsoppgavene.

Friluft- og verneområder

I 1970-åra diskuterte kommunepolitikerne alternative utbyggingsområder for turismen. En tenkte seg ett eller flere sentra som kunne gi varierte muligheter for sommer- og vinteraktiviteter. Området ved Mosjøen var svært aktuelt ei tid, men det hadde begrensa muligheter. Der har det foreløpig blitt bygd et alpinanlegg og serveringssted ved foten av bakken. Skitrekket ble første gang tatt i bruk vinteren 1982—83. Bak denne utbygginga står samme interessentskapet som har satsa på Væktarstua, og bygda fikk et populært vintertilbud med små kommunale investeringer.

Kommunen har satsa mer på utbygging i Stugudal, som lenge hadde vært det sentrale turistsentret i bygda. Her hadde mesteparten av hyttebygginga kommet, grenda hadde turisthotell, butikk, flere eampingplasser og ridesenter. I 1980-åra gikk kommunen i gang med å planlegge og utbygge friluftsområdet Stugguvollmoen. Området er på vel 100 dekar og kan gi plass til varierte aktiviteter både sommer og vinter. Foreløpig er det bygd opp et serviebygg med garderober, dusj, toaletter og fellesrom, og området har blitt brukt bl.a. til festivalområde for Trekkspillfestivalene, arena for Karolinerløpet og snøseoterkonkurranser. Kommunen har stått for grunnlagsinvesteringene, men meninga er å overlate drifta til et utviklingsselskap, hvor interesserte parter går inn som andelshavere eller aksjonærer. Væktarstua har i 1991 sagt seg interessert i å overta og drive friluftsområdet.

Slik kan det også være om sommeren i Stugudal. Rotodden ved Stugusjøen har fine sandstrender.

Kommunen har ellers gjennom kjøp og makeskifte erverva et friluftsområde til i nærheten som grenser inn til Dyrhaugs ridesenter og et statlig friområde mot Stugusjøen. Det siste omfatter Rotodden, med fine solingsplasser på sandstrender som kan minne om sørligere land. Men temperaturen i sjøen friser ikke så ofte til et bad, så et oppvarma basseng står høgt oppe på ønskelista både hos feriefolket og de som driver innafor turistbransjen.

I tillegg til Stugguvollmoen og friområdet ved Rotodden, er det særlig to andre områder friluftsnemnda i kommunen har gått inn for. Disse er Litjelvdalen/Nesjømoloen og Nøsteråa. Plassene er tilrettelagt for besøkende med parkeringplass, klosetter, kaianlegg m.m.

Siden naturen er Tydals største turistaktivum, har det vært stor enighet om å bevare gjenværende naturområder. Friluftsnemnda påpekte i 1979 at områda Sylane—Sankkjølen, Skarsfjella—Langen og Hendalen—Blåhammaren måtte spares for inngrep i form av kraftutbygging, hyttebygging eller vegbygging. Et 61 dekar stort urskogområde i Hilmo ble freda i 1973. Landskapet på nord- og østsida av Nesjøen — restene av det verneverdige landskapet som ble neddemt — er også foreslått verna på grunn av sitt mangfoldige plante- og dyreliv.

En attraksjon og naturopplevelse for seg er Henfallet i den siste uregulerte større elva som kommunen har igjen. Dette er Trøndelags høgste fossefall. Men Hena er ikke tatt med blant verneverdige elver i den nyeste verneplanen for vassdrag.

Turisttilbud

Trass i alle naturinngrep gjennom kraftutbygginga, er det fremdeles mulig å finne mange uberørte naturområder i Tydal. Her fins både storslått natur og de små idyller. Men flertallet av turister søker aktivitetstilbud, og det er naturligvis dem turistnæringas folk søker å imøtekomme.

Et av de attraktive tilbuda de siste åra har vært rideturer. Omkring 1970 begynte Oddmund Dyrhaug med ridesenter i Stugudal. Dette benytter innførte islandshester og satser særlig på flerdagsturer i grensetraktene med overnatting på fjellgarder, turisthytter eller i telt. Dyrhaugs ridesenter markedsfører seg særlig i Sverige og i Tyskland. Stall Stugudal er et nytt ridesenter ved sørenden av Stugusjøen som vender seg mer til det nære markedet. Dette bruker også islandshester og tilbyr rideopplæring, timesturer og dagsturer til Riasten, Langen eller Møsjøen. Eiere og drivere er Tove Brandtzæg og Odd Håvard Morset.

Flere næringsinteresser i Stugudal har forøvrig gått sammen om å danne organisasjonen Stugudal Fjell for å styrke samarbeidet om turistprosjekter og utvikle nye tilbud som kan skaffe flere arbeidsplasser.

Organiasjonen, som ble danna i 1990, har foreløpig arbeid med å bedre turistinformasjonen, bl.a overfor hyttefolket, og er opptatt av hvordan nettopp denne gruppa kan bli en viktigere ressurs for grenda.

Fjellriding har blitt svært populært, og de to ridesentra i Stugudal kan tilby det meste fra rideopplæring til ukesturer. Her er ei gruppe på tur ved Nesjøen, og de benytter islandshester fra Dyrhaugs ridesenter.

Væktarstua (Tydal hotell) etter den siste utbygginga i 1991.

Et dristigere prosjekt er Sylane aktivitetssenter, som er en idéskisse av Odd Håvard Morset. Planen går ut på å bygge opp et aktivitetssenter turistsenter som kan tilby ei rekke varierte og individuelt tilpassa aktiviteter.

Væktarstua

Væktarstua har vært bygdas eneste hotelltilbud siden 1929, og kommunen så det som en nødvendighet for turistutbygginga å sikre videre drift etter at eieren, Martine Lyng Unsgård, ville selge i 1974.

Kommunen kjøpte derfor hotellet, men overlot drifta til et aksjeselskap med kommunen som største aksjeeier. Selskapet gjorde betydelige investeringer i restaurering av bygget, det bygde til ei ny selskapsfløy og førte opp noen utleiehytter.

Men lønnsomheten uteble, og i 1978 var konkurs uunngåelig. Boet ble overtatt av et investeringsselskap, Tydal hyttesameie nr. 3, som besto av personer og bedrifter fra Oslo. Dette satsa på videre utbygging av utleiehytter omkring Væktarstua. Et nytt driftsselskap, Væktarstua A/S, har leid anlegget siden 1983, og det har ansatt tydalingen Jon P&ulsby som daglig leder. Dette eierselskapet har også gjort betydelige investeringer i Væktarstua. Den gamle soveromsfløya ble revet i 1982, og ny hotellfløy sto ferdig i 1991. Hotellet er blitt mer moderne, og er nå Tydals største private bedrift om en tenker på antall årsverk det gir.

Campingplasser, kaféer og pensjonater

Turisttrafikken har økt, og eampingplassene har blitt utbygd videre etter 1970. De etablerte plassene har fått flere utleiehytter, og noen nye plasser er kommet til. Noen av eampingplassene har særlig satsa på utleieplass til eampingvogner og baserer drifta på helårs- eller sesongutleie. Ved Moheim eamping i Stugudal har det også vært full kafédrift til 1983. I kortere tid var det dessuten et par andre kaféer i denne grenda. På Moen gård og i Ås har det vært pensjonater. Alle disse er nå lagt ned. Det siste var Krysset kafé og pensjonat som stengte i 1986. Årsaken var hovedsakelig at ingen av dem ga mer enn biinntekter til driverne. Til det var turistsesongene for kortvarige. Ei kort tid var det bare Væktarstua igjen som hadde noe serveringstilbud til turister og andre reisende. Kommunen sørga da for at det ble åpna kafedrift i det nye servieebygget i Ås. Dette tilbudet er naturligvis også kjærkomment for bygdefolk på besøk til kommunesenteret. Nye tiltak er kiosker og «gatekjøkken» i Stugudal og Ås, og de kan kanskje svare seg når helårsvegen mellom Stugudal og Røros gir økt reisetraffikk gjennom bygda.

TTs turisthytter

Trondhjems Turistforening etablerte seg tidlig i Sylaneområdet, men for reiselivs- og turistnæringa var TT lenge som et fremmedelement i bygda. Samarbeidet er nå utmerket både når det gjelder markedsføring og informasjon. TT har bygd opp et tett rutenett i Sylane, og innafor Tydals grenser finner vi de gamle og tradisjonsrike hyttene Storerikvollen og Nedalshytta og de nyere sjølbetjente hyttene Ramsjøhytta, Græslhytta og Væktarhaugen. Og like utafor kommunegrensa mot Holtålen finner vi Kjølhytta, som bl.a. er et populært turmål for mange påskegjester og hyttefolk. Fra disse hyttene går det merka stier og vinterstaka ruter til andre hytter i nabokommunene og i Sverige.

Nedalshytta kan ta imot både fotturister og store selskaper.

Turisttrafikk

Turistnæringa har tradisjonelt hatt tre sesonger i Tydal; påska, sommeren og jakttida om høsten. Jakttida betyr nå lite for overnattingsstedene, men i påska er det fullt i alle hytter og utleierom. Sommeren, som er en mye lengre sesong, har den største reisetrafikken.

En statistikk for hele dalføret i 1980 forteller litt om omfanget av reisetrafikken. Dette året var det vel 3.400 telt- og eampingturister i Tydal. 12.800 personer leide hytter og 2.150 leide rom i hotell eller pensjonater. 18.350 turister i alt reiste gjennom dalføret og overnatta ei eller flere netter.

Flertallet — nesten 10.300 — var utlendinger. Fire femdel av dem var svensker, 15 prosent var tyskere og 2 prosent var hollendere. Av vel 500 henvendelser på turistkontoretet i Tydal var halvparten norske, mens tredjeparten var svensker. Dernest kom tyskere og hollendere.

Turisttrafikken viste noe nedgang året etter, mens det i 1982 var ea. 20.000 Besøkstallet var trulig enda større midt på 80-tallet. Væktarstua, inkludert utleiehyttene, hadde da 16- 17.000 gjestedøgn.

På Væktarstua har flertallet av gjestene vært nordmenn. Svenskene dominerer på eampingplassene, og ofte er det samme familiene som kommer igjen år etter år. Også TT's hytter har mye besøk av svensker. Enkelte år på 1970-tallet utgjorde de 80 prosent av belegget på Nedalshytta. Det var det gode fisket i sjøene som lokka de svenske turistene. Derimot har Tydal ikke greid å markedsføre seg som et vintersted overfor utlendingene. Enkelte eampingplasser hadde tidligere noe besøk av svenske vinterturister, men det har blitt færre av dem de senere åra.